

Жодного разу в магазині не фіксували порт'єри, труси, рукавички, а от на складі вони були, хоч й в незначному обсязі. За архівними матеріалами, асортимент в магазині та на складі був вужчим за те, що вироблялося артілями.

Логічним було б припустити, що в свою торгову мережу облхудожпромспілка відправляла найпопулярніший товар, який населення погодилось би придбати й за комерційними цінами. Найзатребуванішим був одяг, особливо чоловічий, та посуд. Після війни вінничани задовольняли найнеобхідніші потреби. Меншою мірою, але стабільно купували предмети інтер'єру, що свідчить про бажання прикрасити побут. Зрозуміло, що намагалися придбати найдешевший товар. А от галантерейний та канцелярський товар за комерційними цінами попитом у вінничан не користувався. Причин такої ситуації було кілька. По-перше, галантерейний товар не визначав побут людей, по-друге, його можна було придбати за картками набагато дешевше, по-третє, вінницький асортимент міг не задовольняти смаки вінничан.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. О развертывании кооперативной торговли в городах и поселках продовольствием и промышленными товарами и об увеличении производства продовольствия и товаров широкого потребления кооперативными предприятиями: постановление Совета министров СССР, 9 ноября 1946 г. // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: сборник документов : в 5 т. Москва, 1968. Т. 3. С. 350-363.
2. Державний архів Вінницької області. Ф. Р-3495, оп. 1, спр. 351, 53 арк.
3. Там само. Спр. 29, 26 арк.
4. Там само. Спр. 31, 53 арк.

Анатолій Войнаровський, Олена Овод

СТИГМАТИЗАЦІЯ ТА СТЕРЕОТИП ОБРАЗУ УКРАЇНЦЯ В ІДЕОЛОГІЇ ССРСР

У статті здійснено аналіз діяльності комуністичного режиму ССРСР спрямованої на геноцид українського народу. Розглянуто механізми стигматизації та формування амбівалентного стереотипу образу «українця» задля успішної маніпуляції, зокрема зосереджено увагу на діяльності інститутів агітації і пропаганди.

Ключові слова: Україна, українець, комуністичний режим, ідеологія, агітація, пропаганда, тоталітаризм, стереотип, стигматизація, плакат.

Тоталітарні режими ХХ сторіччя діяли за єдиним стандартом – спочатку означити ворога та сконструювати його образ, стигматизувати цілі народи, етнічні групи, соціальні прошарки, які становили загрозу цьому режиму, а потім розпочати процес їх знищення у супроводі пропаганди. Пропаганда ненависті є частиною державного терору, оскільки має на меті легітимізувати злочинні насильницькі дії влади, виправдати їх. Совецький інститут агітації та пропаганди здобув значних «успіхів», обґрунтовуючи репресії упродовж свого існування. Він діяв тими ж методами, що, наприклад, і нацистська пропаганда, яка стигматизувала євреїв або ромів. Тими ж принципами керується сучасна російська пропаганда, яка дегуманізувала українців задовго до початку російсько-української війни, спираючись на чималий досвід агітпропу СРСР. Формування певних базових образів в імперських та тоталітарних ідеологіях відіграє вкрай важливу роль. Створення відповідного образу дозволяє успішно маніпулювати громадською думкою, згуртовувати населення країни для боротьби з ворогом та небезпекою чи підкорювати інші народи. Стереотип українця в радянській ідеології використовувався для підкорення та винищення українства, трансформацію народу в «Номо Sovieticus». На сьогоднішній день образ українця-ворога активно пропагується в Російській Федерації та є механізмом для зомбування російського соціуму.

Проблему створення та маніпуляцій образу українця в ідеології СРСР активно досліджують українські науковці. Боротьбу з інакодумством та продукування образу ворога комуністичного режиму українця аналізує Людмила Гриневич, саме український селянин постає як ворог більшовизму, проти якого спрямовується потужна агітаційно-пропагандистська машина. Одним із інструментів стає дегуманізація образу українця у 1920-х роках, «петлюрівця» і «куркуля» наділяють самими огидними рисами та потворними характеристиками. Було закладено базові смисли – бути українцем, це належати до меншовартісної, другорядної категорії. Відбувається навіювання і впровадження в суспільну свідомість ідеї про те, що тільки радянська, «пролетарська» Україна і лише у складі СРСР може бути «справді українською». А УНР – то проект ворожий, контрреволюційний. За допомогою художніх образів та мистецьких засобів обґрунтовувалася карально-репресивна практика. На переконання дослідниці політика «рознаціоналення» досягла значних успіхів. Велика частина населення, яка в у 1920 – 1930 – і роки вважала українську мову

рідною і мислила по-українськи, на період 1980-х стала безнаціональною. [1, с. 46 – 49.].

Американський історик Тімоті Снайдер вказує на значення потужної пропагандистської кампанії в часи колективізації по продукуванню негативного образу куркуля, сутність якої спонукала до повної дегуманізації, це не люди, це потвори проти яких потрібно вести безжалісну боротьбу [2, с.344-348.].

Лариса Масенко здійснила ґрунтовний аналіз етимології терміну «куркуль» та його інтерпретації в совєтській Україні у 1920-і роки. Слово «куркуль» стає інструментом антиукраїнської кампанії більшовиків, воно насаджується через пропаганду і підсвідомо пов'язується з українством [3, с. 24 – 36.]. Через образи атрибутовані у художній літературі, кінофільмах, живописі, карикатурі поняття «куркуль» стає фактично синонімом дефініції «українець».

Дослідниця Ольга Гордійчук доводить, що потужна ідеологічна кампанія по відношенню до українства знівельовала та спотворила базові цінності української ментальності у час перебування українських земель у межах чужого соціокультурного, цивілізаційного простору спровокували глибоку суспільну екзистенційну кризу, деформацію ментальності та проблему самоідентифікації українців [4, с. 25-31.]. Наслідки комуністичної ідеологічної кампанії по формуванню образу українця є негативними і в умовах сьогодення та вимагають подолання.

Ксенія Кузіна аналізує створення стереотипів українця у їх негативній для совєцького суспільства конотації як привід та інструмент для розгортання карально-репресивних акцій. «Українець-ворог» просто мусить бути покараний, адже це є уособлення абсолютного зла при будівництві щасливого комуністичного майбуття, а головне режим доклав зусиль аби існували усі підстави щиро увірувати в це [21].

Створення образу позитивного та негативного українця у візуальній пропаганді та графіці досліджують А. Авраменко, О. Ковшарова, Н. Касьянова [5; 6]. У художніх сюжетах плакатів яскраво демонструються наступні сюжети архаїчність українців відносно росіян, їх другорядність. Позитивний для комуністів українець як правило меншого зросту, позаду російського робітника, як правило селянин у традиційній вишиванці. Вороги-українці – «петлюрівці», «куркулі» наділяються часто потворними та огидними рисами. Образ «Україна», як поняття жіночого роду, уособлюється в жіночих варіаціях, а поняття «український народ» – за допомогою образного чоловіка. Цей чоловічий образ знайшов широкий відбиток. Іноді в структурі про «дружбу народів», зокрема, про дружбу з російським народом, алегорія українського народу є частиною ширшого політичного тла. Тому, головна причина зображення уособленого

українського народу – це доведення ставлення до старшого «братського» російського народу.

У радянському плакаті дуже багато чоловічих образів можна описати як «хохлів». Вони життєрадісні, безжурні, займаються народним ремеслом і самодіяльним мистецтвом. «Хохлів» на сцені показують як учасників фестивалів, оглядів, конкурсів, святкувань, творчих звітів [7, с. 213 - 222]. Інші персоніфікують слабкі національні особливості, показують негативні сили. Їх висміюють та критикують. Ліниві, зухвалі люди, безвідповідальні та властолюбні колективні селяни та їх лідери, карикатурні персонажі одягнені в українські вишиванки є характерними для опису українця радянськими плакатами 1960-х рр. Відсутність громадянської обізнаності та свідомості, чутливість до спокуси та інших слабкостей надають їм статус «хохлів».

Одним із позитивних для радянської ідеології образів українця є козак. В іконографії СРСР образ українського козака зображає цю популярну культуру у вигляді веселих декоративних постановок. Танцювальні ансамблі, циркові вистави в рекламних плакатах показують веселих козаків які носять шаровари й шапку з шаликом [8, с.117 - 134]. Втім, часто образ козака у радянському плакаті це ворог. Багато з цих зображень можна знайти в українських радянських карикатурах, але деякі приклади можна зустріти в плакаті. Ці «козаки» намальовані у відповідній стилістиці, вони у шапках з тризубами переважно приєднуються до ряду визначених ворогів СРСР: «фашистів», «імперіалістів», «сіоністів» та інших. Впізнаються українські націоналісти за допомогою елементів вбрання – тризубу, жовто-блакитного прапора.

Значимість України для більшовицької імперії комуністичними очільниками було усвідомлено в добу революції 1917 – 1921 рр. Після невдалої спроби підкорення українців силовими засобами кремлівські керманичі починають заgravати з національним питанням, активно пропагуючи ідею «радянського українця». Але особливістю радянської політики в українському національному питанні був принцип «гойдалки» – від заgravань у форматі «українізації» 1920-х років до тотального терору 1930-х, відродження лояльності до українців в роки Другої світової та повоєнна «Жданівщина». Сталим стає механізм ідеологічної кампанії, який чітко конструював дихотомію українців – «свої» та «вороги». У таборі стереотипно сформованих образів-кліше «своїх совецьких» опинились – Б. Хмельницький, М. Залізник та І. Гонта, Т. Шевченко, У. Кармалюк. Образи «ворогів» теж мали усталені стереотипні маркери, центральні позиції посіли С. Петлюра та С. Бандера.

Роль ідеології у житті суспільства є безперечно провідною та базовою для здійснення повсякденного життя. За

переконанням російського історика В. Китаєва, синонімом тоталітаризму є ідеократія (панування ідеології). Першоосновою суспільного життя за встановленого тоталітарного режиму є домінування ідеології, що спрямовувала розвиток суспільства на досягнення позитивно сформульованої мети суспільного устрою (як правило ідея соціальної справедливості). Запланованій соціальній моделі заздалегідь задаються чіткі параметри. Для реалізації цих планів провідна роль визначається партії основою якої є ідеологія [10, с.60]. Ідеологія, це система поглядів, ідей, переконань, цінностей та установок, що виражають інтереси різних соціальних груп, класів, товариств, в яких усвідомлюються і оцінюються відносини людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих суспільних відносин [11, с. 4].

Ідеологія служить для того, щоб або запропонувати зміни в суспільстві або зберегти відданість певному набору ідеалів, якщо в суспільстві вже склався конформізм. Ідеології є сукупністю абстрактних засад, якими суспільство послуговується в трактуванні громадських справ, і, таким чином, вони займають визначне місце в політиці. Кожна політична чи економічна тенденція ґрунтується на певній ідеології, без огляду на те, чи виражена вона явно в певній обдуманій системі. Ідеологія це те, як суспільство бачить та інтерпретує світ.

За цих умов, для режиму постає потреба створення інструментарію насадження цих ідей у суспільстві. Реалізацію їх здійснюють через пропагандистську діяльність. Радянська пропаганда, це державна пропаганда комуністичної ідеології, способу життя та політики монопольної влади ВКП (б) – КПРС в СРСР та її експансії в усьому світі. Це, з одного боку реклама неіснуючих «переваг» тоталітарного радянського «соціалізму» над відкритим суспільством, а з іншого — критика «загниваючого капіталізму» та Заходу з використанням інсинуацій та прямої дезінформації [12, с. 48].

В основі радянської пропаганди лежала ідеологія марксизму – лєнінізму – сталінізму, а також прагматичні інтереси та поточні цілі державної імперської влади та радянської партноменклатури. В СРСР пропаганда розроблялась та спрямовувалася спеціальними партійними та державними органами та установами й офіційно звалася: «Пропаганда і агітація», «Пропаганда та масова інформація», «ідеологічна та виховна робота», «освіта мас» [13, с. 9].

Один з найперших чотирьох директивних указів більшовиків, які в результаті збройного перевороту захопили владу був «Декрет про друк» від 9 листопада 1917 р. В цьому, підготовленому Леніним (Ульяновим), базовому документі вже тоді були закладені всі основні елементи майбутньої радянської

пропаганди, а саме: брехня, наклеп, перекручення, відверта демагогія. Контроль над ЗМІ та відповідним чином відфільтрована та підготовлена інформація стали важливим чинником впливу на стан формування громадської думки [14, с.227].

Мас-медіа СРСР, виконуючи вказівки «керівної і спрямовуючої» сили країни — ВКП (б) — КПРС, активно обробляли свідомість радянських громадян та міжнародної спільноти потоками брехливої інформації, метою якої було вихваляння комуністичного режиму та дискредитація всіх хто дозволяв собі інші світоглядні уявлення, «всі хто не з нами — проти нас» [15, с.52].

Теоретична модель тоталітарного режиму постає у таких сутнісних характеристиках: 1) наявність масової ієрархічно організованої партії, яка генерує нову унітарну ідеологію, що ставить за мету тотальну перебудову суспільства; 2) монополізація всіх форм державної влади цією партією, а самої партії — одним лідером. Всі інші складові тоталітаризму — політичний та фізичний терор, контрольовані засоби масової інформації, економіка, армія — є похідними, тобто засобами досягнення мети. Вони можуть модифікуватися, мати ту чи іншу конкретику, масштаби та глибину. Отже, аксіологічною основою тоталітаризму є саме ідеологія, і її завданням є викорінення будь-яких інших ціннісних складових, що становитимуть загрози-перешкоди у цій унітарній системі. Таким зайвим сегментом була українська національна складова.

На думку Г. Арендт, тоталітарні режими спричиняються двома обставинами: наявністю у суспільстві аморфної соціальної структури і «тоталітарного вождя» [16, с. 28 — 43]. Найвиразнішою прикметою тоталітарного режиму є, за Г. Арендт, масовий терор, що набрав абсолютних форм і мав на меті змінити саму людську природу, тобто здійснити «фабрикацію людства». Ганна Арендт виявила найістотніше в тоталітаризмі — за допомогою ідеологічної конструкції та відповідних репресивно-примусових заходів цілком перебудувати суспільство. У такій конструкції стає зрозумілою та очевидною необхідність режимом або ж знищити національну ідентичність, або ж спробувати її «приручити».

К. Фрідріх та З. Бжезінський, прагнули сконструювати «загальну модель тоталітаризму як нової форми державного управління» і дати визначення тоталітаризму на основі критеріїв, котрі згодом дістали назву «тоталітарного синдрому». Цих критеріїв шість: 1) офіційна унітарна ідеологія, що охоплює всі життєво важливі аспекти людського існування, в основі якої несприйняття наявних дотепер суспільних порядків, згуртування членів партії заради побудови нового суспільства, у тому числі насильницькими методами; 2) єдина масова партія, очолювана,

як правило диктатором, вона стоїть над бюрократичною державою, або ж повністю з нею переплетена; 3) система терористичного поліцейського контролю: терор, спрямований не тільки проти «ворогів» режиму, а й проти довільно обраних груп, класів, населення; 4) контроль партії над усіма засобами масової інформації; 5) контроль партії над збройними силами; 6) централізоване керівництво всією економікою та більшістю громадських організацій. Так автори визначили загальні риси тоталітаризму, що згодом стануть хрестоматійними [17, с. 203]. Перше місце серед критеріїв режиму виділяють саме ідеології як базовій основі тоталітаризму, досягнення унітарності стало однією з проблем яка постала перед більшовицьким режимом, а з поміж інших важливих українська національна ідентичність.

Цю тезу, утверджує дослідник Ю. Ігрицький, який вважає, що по-справжньому суттєвими у концепції даних вчених є перший та другий критерії, які стосуються ідеології та єдиної масової партії, яка перебирає державні функції [18, с.173].

Для порівняння з станом маніпуляції образом українця в радянській ідеології цікавим є аналіз ситуації в повоєнному польському суспільстві (по завершенню Другої світової війни). Анджей Валіцький запроваджує поняття «Роздвоєний розум» чи «двоїста свідомість», що були характерною рисою тих прихильників комунізму у повоєнній Польщі, які усвідомлювали відмінність між ідеалами та дійсністю [19, с. 175-176]. Внутрішньо розчакхнута «нещасна свідомість», на його думку є характерною рисою тогочасної офіційної прорадянської політичної еліти.

Валіцький визначає три рівні поневолення тоталітаризмом: – фізичне із застосуванням терору, – поневолення засліпленням, через фальсифікацію інформації, – поневолення підданям людського розуму ідеологічній операції, яка змінює його тотожність і паралізує волю до опору навіть без перекриття доступу до правдивої інформації та фактів. Таким чином, завданням комуністичного режиму по відношенню до українців було руйнування базового типу особистості.

Проблема образу українця в радянській ідеології активно вивчається представниками сучасної гуманітаристики і сенс її дослідження є досить важливим для сьогодення. Адже це вивчення злочинної практики тоталітарного режиму по винищенню національних спільнот. Там де режим намагався знищити окремі національні спільноті фізично враховуючи по міркам СРСР відносно незначну чисельність, як то кримські татари, чеченці та інші, що не вдалося реалізувати. Навіть більше того трагедія цих народів змусила їх інтегруватися у боротьбі за виживання. По відношенню до українців використовувалися різноманітні методи винищення – Голодомори, політичні репресії. Але одним з методів війни

режиму проти українців була війна ідеологічна сутність якої зводилася до руйнування базового типу українця, з його духовними цінностями, цькування другорядністю, меншовартісністю. Натомість створювалися референтні преференції – російська мова, москвоцентризм які мали бу руйнувати духовну сутність. Наслідки ідеологічної війни Кремля проти України мають свій резонанс і в сьогоденні та потребують санації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- 1.Гриневич Л. В. Механізми масового народовбивства: конструювання «образу ворога» в радянській політичній карикатурі (друга половина 1929 – початок 1930 рр.) // Сторінки історії: збірник наукових праць. 2014. Вип. 38. С. 46-64
- 2.Снайдер Т. Криваві землі: Європа поміж Гітлером та Сталінім. К.: Грані-Т, 2011. 448 с.
- 3.Лариса Масенко Слово куркуль в історико-етимологічному та соціально-політичному аспектах //Українська мова, 2015, № 2. С. 24 – 36.
- 4.Ольга Гордійчук. Вплив комуністичної ідеології та радянської дійсності на ментальність українців: соціально-філософський аналіз. / Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2019. Випуск 24. с. 25-31.
- 5.Авраменко А. В. Радянський плакат 1920 – 1930-х рр. як засіб пропаганди. Київ: Наукові записки НаУКМА. 2010. Т. 101: Теорія та історія культури. С. 66–76.
- 6.Ковшарова О, Касьянова Н. Плакатна графіка міжвоєнної доби в Радянській Україні//Історичні і політологічні дослідження. 2018. №1(62). С. 204 - 209.
- 7.Каганов Ю. О. Радянська преса і конструювання масової суспільної свідомості в Україні (1950-ті – 1985 рр.)// Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. 2014. Вип. XXXVIII. С.213-222.
- 8.Косів В. Чоловічі образи українців у плакаті УРСР 1945-1989 рр. // Вісник Львівської національної академії мистецтв. 2018. Вип.37. С. 117-134
- 9.Примаченко Я. Л. Українське кіно 1920 – х років у пошуках власних тем та смислів // Україна модерна: Міжнародний інтелектуальний часопис. 2017. 15 березня.
- 10.Китаев В. Советский тоталитаризм: структурно-функциональная характеристика явления // Константы. 1993. № 1. т. 1. С.59 – 70.
- 11.Игрицкий Ю. Тоталитаризм: теория и практика // История. Приложение к газете «Первое сентября». 1996. № 27. С.1 – 13.
- 12.Дем'яненко Б., Дем'яненко В. Формування апарату управління мистецтвом і художня політика різних моделей тоталітаризму // Нова політика. 1999. № 6. С.47 – 54.

- 13.Гаджиев К. Тоталитаризм как феномен XX века // Вопросы философии. 1992. № 2. С.3-25.
- 14.Якимович А. Пансион мадам Гайар или безумие разума: проблема тоталитаризма в конце XX века // Иностранная литература. 1992. № 4. С.226 – 236.
- 15.Дем'яненко Б. Особливості структурування та схожість практичного прояву нацистської та сталінської моделей сталінізму // Нова політика. 1998. № 1. С. 50 – 56.
- 16.Арендт Х. Происхождение тоталитаризма// Новое время. 1991. № 11. С.28 – 43.
- 17.Іваницька О. Тоталітаризм: історіографічний аспект // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Вип. III. Серія: Історія: Збірник наукових праць. Вінниця, 2001. С. 202 – 205.
- 18.Игрицкий Ю. Концепция тоталитаризма: уроки многолетних дискуссий на Западе // История СССР. 1990. № 6. С.172 – 190.
- 19.Валіцький А. «Поневолений розум»: інтелігенція та комуністичний режим в Польщі // Всесвіт. 1991. № 9. С. 32 – 39.
- 20.Косів Василь. «Пролетарський за змістом, національний за формою»: український радянський плакат 1945–1989 років. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://visnyk.iham.edu.ua>vasyl-kosiv-85-109>
- 22.Кузіна К. Як агітаційно-пропагандистські кампанії легітимізували державний терор проти українців? // За Ідентичність і Незалежність. Війна Росії проти України: історичні передумови, геополітичні паралелі / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. Київ: ТОВ «Видавництво «Кліо»», 2022. Книга 2. С. 1190–1203.

Тетяна Пірус

НАРОДНА МЕДИЦИНА ЖИТЕЛІВ СЕЛА КРУПОДЕРЕНЦІ ПОГРЕБИЩЕНСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Статтю присвячено етнографічним відомостям про народну медицину села Круподеренці Погребищенського району Вінницької області. Описано поширені в селі уявлення про лікувальну дію лікарських трав, про основні лікувальні процедури місцевої народної медицини: змовляння бешихи, «підтягування на животі», викачування переляку, вимовляння «волосу» та зубного болю. Описано пам'ять мешканців села про особливі вміння місцевих знахарів та незвичайні події їхнього життя.

Ключові слова: народна медицина, знахарка, раціональні та ірраціональні методи, лікарські трави, бешиха.